

ЭКОЛОГИЯ, АЙЫЛ-ЧАРБАСЫ, ВЕТЕРИНАРИЯ

Жээнбекова Б., Сатканкулов Э.

Кыргыз жүн тукумундагы эчкилердин продуктуулук көрсөткүчтөрү жана экстерьердик өзгөчөлүктөрү.

Кыргыз Республикасында, эчки чарбасы мал чарбасындагы негизги тармактардын бири болуп саналат жана малдардын башка түрлөрү кыйынчылык менен пайдалануучу табигый жайыттардын тоюттарын эчкилер эң жакшы пайдалана алышат.

Эчки чарбасы – эл чарбасы үчүн толук баалуу тамак-аш продуктуларынын жана өнөр жайы үчүн чийки сырьенун булагы болуп эсептелет.

Эчкилер биологиялык өзгөчөлүктөрү жана азыктуулугу боюнча койго жакын мал. Эчки багууну жана тоюттандырууну көп талап кылбайт. Эчкиден эт, сүт, жүн, тыбыт ж.б. сырьелор, айрыкча мех буюмдары үчүн тери алынат. Жүн тукумундагы эчкинин жүнү жарым уяң, жүн багытындагы кроссбред коюнун жүнүнүн эң мыкты сортуна салыштырганда бир канча жогору турат. Анткени адистештирилген тукумдагы эчкинин жүнү бышыктыгы, узундугу, серпилгичтиги, тармалдуулугу, жалтырактыгы жана ак болгондугуна байланыштуу ар кандай түскө боелуу касиеттери менен айырмаланат.

Эчки чарбасынан алынуучу теринин эл чарбасында мааниси өтө зор. Ал өзүнүн технологиялык сапаты менен мүнөздөлөт. Эчкинин терисинен шевро, хром, чолок тон, кайыш плаштар жасалат. Кыргыздар кылымдар бою эчкинин терисинен саба жана чанач жасашып, кымыз ачытып келе жатышат. Эчки ар кандай табигый – климаттык, өзгөчө ысык шарттарга жана ар түрдүү ыяндарга чыдамдуу келет. Алар туберкулез, котур, чечек жана чума ыяндарына каршы табигый жактан туруктуулугу менен айырмаланышат. Жыл сайын жеңил өнөр жай ишканаларына 5,0 миң тонна эчки жүнү 30 млн. эчки териси талап кылынат. Эчки чарбасын жакшы өнүктүрүү үчүн эчкилердин асыл тукумдуулугун жогорулатуу иштерин системалуу түрдө жүргүзүү зарыл. Ошондо гана ар түрдүү багыттагы эчкилерден алардан алынуучу сырьенун сапаты жогорулайт жана ошого байланыштуу алардын баасы бир кыйлага жогору болот.

Жүн тукумундагы Кыргыз эчкилери Баткен областынын Кадамжай районунун чарбаларында жергиликтүү эчкилерди ангор тукумундагы текелер менен куудуруп, кайрадан жаратуу арыгындаштыруусу аркылуу чыгарылган.

Окумуштуу зоотехниктер Т.Калилов., И.А.Альмеев., И.М.Ботбаев., К.А. Назаркулов., И. Балтабаев ж.б. авторлор тарабынан чыгаралып, порода катары 1998 жылы бекитилген. Жүндүк тукумдагы Кыргыз эчкилердин жүнү негизги параметрлери боюнча ангор тибиндеги жүн-могерге жакын турат. Жүндүн орточо узундугу 20-22см ичкелиги 46-48 сапатта болуп, таза жүндүн чыгышы 80-86 пайыздын чегинде. Өндүргүч текелерден, орточо 2,6-2,8кг, асыл тукум эчкилерден 1,5-2кг жүн кыркылып алынат

Жүн тукумдагы Кыргыз эчкилери тирүүлөй салмагы боюнча ангор эчкилеринен айырмаланып турат, чоң эчкилердин тирүүлөй салмагы 39-42кг, текелердики 60-65кг түзөт. Экинчи муундагы эчкилердин дене түзүлүшү толук канааттандырылгыч абалда болуп, тирүүлөй салмагы бир аз төмөндөп кеткендиги байкалат. Бул муундагы чоң эчкилердин тирүүлөй салмагы -35-38кг, текелердики -50-55кг., үчүнчү муундагы эчкилердин тирүүлөй салмагы мындан да төмөн: эчкилердики -30 – 34кг, текелердики -45-50кг чейин болот.

Ушинтип сиңире аргындаштыруунун натыйжасында аргын эчкилердин жүнү муундан муунга өткөн сайын өзүнчө бир түргө айланып, морфологиялык курамы такыр өзгөргөнү байкалат. Даакы жүндүү кылчык жүн менен майда тыбыт жүндөр азайып, анын курамында ортозаар жүн менен ичкелиги жагынан ага жакын турган узун тыбыт жүндөр көбөйөт. Кылчык жүндөр ичкерип, кыскара баштайт. Даакы жүн көбөйүп, жүндүн чыбашы

жогорулайт. Мына ушундай өзгөрүүлөргө байланыштуу муундан муунга өткөн сайын жүнү көбөйөт. Биринчи муундагы эчкилерден орто эсеп менен 0,4-0,7г жүн кыркылып алынса, ал эми 2чи - муунда 0,2-1,6кг га, 3чү - муунда -1,7-1,9кг га жетет. Текелердин жүнү ушуга жараша 1,0 - 1,5кг ды, 1,8 - 2,4кг ды жана 2,6-3,2кг ды түзөт.

Биздин илимий изилдөө ишибиз Кадамжай районундагы, Арпа сай айылындагы жеке менчик фермердик чарбасынын башчысы Касымов Шамшы тарабынан өстүрүлүп жаткан, жүндүк тукумундагы кыргыз эчкилери менен жүргүзүлдү. «Шамшы Ата» жеке менчик фермердик чарбасы мурдагы союз жоюлгандан кийин, Кадамжай районундагы өстүрүлгөн жүндүк тукумундагы эчкилерди чарбалардын чабандарынан сатып алуу жолу менен 1994-жылы уюшулган. Алгач фермердик чарбадагы эчкилердин саны 425 баш болуп 2006-2007 жылдары 600-700 башка чейин жеткен.

Касымов Шамшы жаш кезинен мал чарбачылыгы менен алектенип, эчки багуунун сырларын эң жакшы өздөштүргөн, дасыккан малчы адам. Бирок ушул кезге чейин, жеке менчик асыл тукум фермердик чарбалардын көрсөткүчтөрүнө ылайык ийгиликтерге жетишкендиги менен фермердик чарба катары каттоодон өтө элек.

2008-жылы үй кургандыгына байланыштуу эчкилердин саны кескин азайып, бүгүнкү күндө менчигинде 395 баш эчки асыроодо.

Фермердин зоотехниялык эсеп жүргүзүүгө, селекциялык асылдандыруу иштерин уюштурууга болгон кызыгуусу жогору экенин эске алып, биз 2007 жылдан бери бирге иштешип келе жатабыз.

Жеке менчик фермер Касымов Шамшынын чарбасындагы эчкилердин жалпы саны жана класстык курамы (2009-жылдын 1 октябрына карата).

Таблица 1. Жеке менчик фермер Касымов Шамшынын чарбасындагы эчкилердин жалпы саны жана класстык курамы.

№	Группалары	Жалпы саны	Бонитировка дан өткөрү	класстары боюнча		
				Элита	I кл	II-кл
1	текелер	25	20	5	10	5
2	эчки	120	96	12	64	20
3	серке	40	34	6	23	5
4	былтыркы улак	103	-	-	-	-
5	быйылкы улак	111	-	-	-	-
Баарысы:		395	150	23	97	30

№1 таблицада көрсөтүлгөндөй, 150 баш бонитировкадан өткөн эчкилердин 110 башы, же 78 пайызы элита жана I класстагы эчкилер.

Таблица 2. Эчкилердин продуктуулук көрсөткүчтөрү.

№	Группа	Жашы айы	Ошонун ичинен		
			Тирүүлөй салмагы (кг)	Кыркылып алынган жүндүн салмагы	Жүнүнүн узундугу см (лента)
1	теке	4	61 к	4	25
2	теке	3	57	3,9	19.5
3	теке	3	59	5,8	25
4	теке	3.5	50	3,3	20
5	серке	4	20	2.6	24
6	серке	3	21.5	3	23
7	серке	4	22.5	2.7	22.3
8	серке	3	19	2.1	20
9	эчки	4	50	2.4	20.5
10	эчки	4	35	2.3	19
11	эчки	3	55	1.5	20,9
12	эчки	3	55.8	1.4	21

Таблица 3. Улактардын тирүүлөй массасы жана жүнүнүн узундугу.

№	Группа	Жашы айы	Ошонун ичинен	
			Тирүүлөй салмагы (кг)	Жүнүнүн узундугу см (лента)
1	I-муун	2	15.4	14.5
2	улак	2.5	17	15.5
3	улак	2.3	13	13
4	улак	2.5	18	13.3
5	улак	2	17	11.5
6	II- муун	1	10	10
7	улак	2,5	11.3	11
8	улак	3	11.4	8
9	улак	2,8	11.6	5
10	улак	3	12.9	7

№2,3 таблицага ылайык, чарбадагы өстүрүлгөн эчкилер жана улактар продуктуулук көрсөткүчтөрү боюнча стандарттын талабына жооп берет. Жүндүү эчкилердин жүн кунардуулугу малдын каралышына жана тоюттандырылышына жараша болуп, малды тоют менен толук камсыз кылган асыл тукум чарбаларда ар бир эчкиден 1,5 - 2,5кг, текелерден 3,5-5,8 чебичтерден 0,7-0,8 жана текечелерден 2 – 3кг, жүн кыркылып алынат.

Жаңы туулган эркек улактардын тирүүлөй салмагы 3,1кг, ургаачы улактардыкы 2,8кг, улактар 6 айлыгында чоң эчкилердин массасынын 48% не, 2,5 жашында 88%не өсүп жетиле алат.

Жүн багыттындагы эчкилердин конституциясына толук баа берүү жана экстерьеринин ченемдерин алуу төмөндөгүдөй тартипте жүргүзүлдү.

Таблица 4. Өндүргүч теке, серке, эчкилердин экстерьердик ченемдери.

№	узундугу Денесинин кыйгач	Мүрү бийиктиги	Куймулчак бийиктиги	Көкүрөк курчамы	Алдыңкы туяктын курчамы	Жамбаш урун-кайынын кеңдиги	Далынын кеңдиги	Жүнүнүн узундугу	Тирүү массасы (кг)	Жүнүн салмагы
№1 теке 4 жаш	68	65	64,5	91	8	22	21	15,5	45	3,5
№2 теке 4 жаш	69	71	76	99	9,5	18	22	17,5	60	4
№3 теке 3 жаш	72	63	72	104	10	20	21	17,5	67	4,5
№4 теке 4 жаш	61	71,5	75,5	92	11,5	14	19	16,5	60	3,5
№5 теке 3 жаш	61,5	67	69,5	87	10	14	17	14	47	3,3
№1 серке 4 жаш	43,5	50	50	63	6,5	10	9	14,5	15	900gr
№2 серке 4 жаш	48	49	56	69	7	11	12	17	20	1,9
№3 серке 3 жаш	38	53	56,5	67	7,5	11,5	12	14,5	37	2,1
№4 серке 3 жаш	41	52	56	65	7,0	10,5	12	15,5	25	1,2
№1 эчки 3 жаш	53	66,5	70	80	9	12	14	12,5	35	1,5
№2 эчки 4 жаш	66	66,5	66,5	82	8	15	13	12,5	30	1,3
№3 эчки 4 жаш	62	62	67	91	10	20	18	9	61	1,8
№4 эчки 4 жаш	64	63	64,5	80	8	15	15	10	55	1,8

Жогорудагы келтирилген №4 таблицаны анализдеп, текелердин өркөчүнүн бийиктиги 61-71см, тулку денесинин кыйгач узундугу 60-72см, чоң эчкилердин мүрүсүнүн бийиктиги 56-60см, денесинин кыйгач узундугу 55-64см, ал эми серкелеринин тулку денесинин кыйгач узундугу орточо эсеп менен 40-45см, мүрүсүнүн бийиктиги 56-60см, түзөөрүн аныктадык.

Резюме.

Илимий макалада жүндүк тукумдагы кыргыз эчкилеринин продуктуулук көрсөткүчтөрүн жана экстерьердик өлчөмдөрүн изилдөөнүн жыйынтыктары жана ошондой эле жаш улактардын тирүүлөй массалары, жүнүн өсүшү боюнча маалымат берилди.

* * *